

játéka, hogy Nagy Imre bírósági rehabilitálására ugyanazon a napon került sor, amikor Kádár János meghalt. A fejezet szemléletesen és összefoglalóan tárgyalja a pártok belső életét, vezetőszerkezetét, tagságuk alakulását, készülődésüket a választásokra és a hatalom átvételére. Az országgyűlés szerepének megváltozását is kitűnően érzékelteti. Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásai 1989. szeptember 18-án hat sarkalatos törvényjavaslatban végződtek. Ezek közül a legfontosabb az 1949-es alkotmány revíziója. Az alkotmányt módosító egyik legfontosabb esemény 1989. október 23-án zajlott le, amikor a Kossuth téren a déli harangszó után Szűrös Mátyás kikiáltotta a köztársaságot. Az Alkotmánybíróság felállítása ugyancsak fontos lépés volt a jogállamiság felé.

A negyedik fejezetben (1990. *Az átmenet harmadik és a demokrácia első éve*) az első szabad választásokról olvashatunk: a lakosság nagy része a változásokra szavazott, és az MDF a parlamenti helyek 42 százalékát szerezte meg, megkapva ezzel a kormányalakítási jogot. Antall József miniszterelnök tárgyalagos jellemzése, politikai nagyságának elismerése különösen méltánylandó. Az MDF–SZDSZ paktum előnyeinek és politikai következményeinek kiemelése is igen fontos.

A mű feltétlen érdeme a korrektség, a tárgyilagosság és a távolságtartás, az események láncolatának

széleskörű forrásokra épülő ismertetése. A fejezetek végén pontos lábjegyzetek segítik az olvasót a témában való elmélyülésben. Az epilogusban a szerző 2002-ig vázolja a kormányváltásokat és a politikai-gazdasági fejlődést, s a következő konklúzióra jut: bár a kormányzó pártok változnak, a rendszerváltás céljai változatlanul haladnak a megvalósulás felé.

BARACSI ERZSÉBET

(*Rubicon Könyvek, Budapest, 2003,*
328 oldal, 4980 Ft)

ERNST NOLTE:

A fasizmus korszaka

A fasizmus szó valószínűleg az egyik leggyakrabban emlegetett kifejezés hazánkban (is). Mégis nagyon kevés olyan könyv olvasható magyarul, amely ennek a politikai irányzatnak, történelmi jelenségnek akár csak megközelítően részletes bemutatására tenne kísérletet. Akik korábban – 1990 előtt – ehhez a kérdéshez nyúltak, természetesen kizárólag marxista, baloldali megközelítést érvényesítettek munkáikban. Később politológusok – és ami még rosszabb, politikusok – próbáltak értekezni a fasizmusról, természetesen napi aktualitást keresve témájukban.

Ernst Nolte távol tartja magát a fasizmus értelmezése és értékelése során felmerülő konvencionális csapdától. Szemléletmódja konzekvensen történeti, még akkor is, amikor a fasiszta mozgalmak tanairól, elvont politikai gyakorlatáról értekezik, vagy – az utolsó fejezetben – *transzpolitikai fenoménként*, kifejezetten filozofikusan mutatja be tárgyát.

Ami rögtön zavarba ejtő lehet számunkra, hogy a fasizmus eszméjének bemutatását nem korlátozza Mussolinire és Hitlerre, illetve rendszerükre, ahogy általában szokták, hanem egyrészt kitekint a közép-európai fasiszta illetve fasisztoid tendenciákra, törekvésekre és államokra is (itt közbe kell vetnünk, hogy a Szálasi-rezsim és Magyarország kapcsán sajnós – de érthetően – egyetlen műre támaszkodik, és egy olyan megközelítést alkalmaz az 1920–45 közti időszak egészére, amelyen a hazai tudományos közélet már túllépett), másrészt tág teret szentel a francia fasiszta mozgalmak bemutatásának. (Ez utóbbi azért is különösen érdekes, mert francia tudományos körökben éppen napjainkban kezdik ismét feszegetni az ellenállási mozgalom és a kollaboráció kérdését, elszakadva a korábbi sztereotípiáktól. Csakhogy Nolte műve pontosan negyven évvel ezelőtt, 1963-ban jelent meg!) Ebben az összefüggésben ad betekintést a második világháború alatti Vichy-Franciaország történetébe, amely így már nem pusztán a történelem kisik-

lásának, hanem Franciaország egy lehetséges arcának tűnik, bár kizárólag a náci Németország segítségével valószínűsíthetően meg.

Nolte felfogásával, amely egy lap alá veszi az *Action Française*-t és más hasonló franciaországi mozgalmakat, ugyanakkor fasizmusnak tekint a náciizmus legvégső formáit is, sokan vitatkoztak – nem minden alap nélkül. Nolte azért véli megengedhetőnek ezt az összekapcsolást, mert véleménye szerint ezek a mozgalmak igazából a kommunizmusra adott nagyon hasonló – bár vitatható értékű – válaszok voltak. Ez a gondolkodásmód a könyvben határozottan tetten érhető, éppúgy, mint annak hangsúlyozása, hogy mind Olaszországban, mind Németországban a fasiszta mozgalmak hatalomra jutását nemcsak azok ereje, hanem ellenfeleik ostobasága, tehetetlensége is okozta. De ennek kapcsán is azt hangsúlyozza, hogy a hagyományos konzervatív és liberális politikai erők tehetetlenségét a kommunizmustól való félelem magyarázza.

Nolte később továbbfejlesztette elméletét, és azt *Der europäische Bürgerkrieg, 1917–1945* című könyvében publikálta. Habermas és nyomában számos baloldali értelmiségi egyébként ebből és Andreas Hillgruber könyvéből (*Zweiterlei Untergang*, 1986) már azt olvasta ki, hogy szerzőnk legalább részlegesen felmenti Hitlert. Ebből bontakozott ki a *Historikerstreit*, a híres történészvi-

ta. Ugyanezen gondolkodásmódból fakadt Hillgruber „kettős háború”-elmélete is, amelynek lényege, hogy a keleti frontot és a háború többi hadszínterét élesen elválasztja. Ezt sok angolszász történész – egyszerűen földrajzi okból – soha nem fogja megérteni és elfogadni. A történészvitát Nolte és Hillgruber az adott körülmények között persze elvesztette, azonban fontos hangsúlyoznunk, hogy szándékuk – a rosszindulatú ferdítésekkel szemben – *nem* Hitler, hanem a német nép önbecsülésének rehabilitálása volt.

Nolte gondolatai tehát vitathatóak, de azt lehetetlen eltagadni, hogy továbbgondolásra érdemes anyagot nyújtanak, nem beszélve arról, hogy egy negyvenéves kötetet tartunk a kezünkben, amelyen igazából nem fogott az idő.

ÖTVÖS ISTVÁN

(Fordította Tallai Gábor, *XX. Század Intézet, Budapest, 2003, 686 oldal, 5600 Ft*)

LOPPERT CSABA:

***Sikerek és kudarckok
az európai
szociáldemokrácia
történetében***

A fűszöveget olvasva az ember nagy várakozással tekint a könyvre. A köz-

gazdász Loppert Csaba munkája ígéretesnek tűnik, mert amint írja, nem egyszerűen a szociáldemokrácia történetének „feldolgozására” törekedett, hanem a fő történeti csomópontok, valamint a sikerek és kudarckok okainak megértésére is. A szerző utal arra is, hogy a mai magyar valóság is „benne van” a könyvben. Az idézőjel nem véletlen Loppert részéről, hiszen – nyilván tudatosan – egyáltalán nem bonyolódik bele a magyar szociáldemokrácia jelenlegi kérdéseibe; direkt utalások helyett mindössze latens módon húzódik meg a sorok között, a nemzetközi összehasonlítás tapasztalatainak tükrében a magyar szociáldemokrácia sorsa.

Míg a nemzetközi szakirodalomban a skandináv szociáldemokrácia nincs előtérbe állítva, addig a könyv – egyáltalán nem titkolt módon – a svéd típusú szociáldemokrácia értékeit helyezi középpontba. Szerencsésen megkülönbözteti – szintén a szakirodalom túlnyomó többségével szemben – az említett skandináv szociáldemokrata és a dél-európai szocialista pártok politikáját, hagyományait. Általában jellemző a szakirodalomra – sajnos ebben ez a mű sem kivétel –, hogy a pártok „bal–jobb” értékorientáltságának vizsgálatát strukturálisan nem választja szét külön gazdasági és külön ideológiai skálán. Pedig ez az észak- és a dél-európai, illetve a harmadik utas baloldal közötti különbségek